

DİLSEL VERİLER IŞIĞINDA BİSMİL TÜRKMEN TOPLULUĞU VE AĞZINI OLUŞTURAN TARİHSEL KATMANLAR

İsmail SÖKMEN*

Özet:

Türklüğün en önemli unsurlarından olan Türk dilinin Anadolu'nun doğusunda Meyyafârikîn (Silvan), Hısn-Keyfâ (Hasankeyf) ve Âmid (Diyarbakır) yörelerinde yerleşme süreci İnaloğulları, Nisanogulları ve Artuklu ailesinin çabalarıyla başarıya ulaşmış, Akkoyunlu ve Safevî hanedanları eliyle de Oğuz Türkçesi burada kök salmıştır. Fakat Osmanlı-Safevî çekişmesi neticesinde Anadolu'nun doğusundan İran'a doğru gerçekleşen göçler, en büyük zararı, 16. yüzyıl itibarıyla sahanın en itibarlı ve en yaygın dili olan Oğuz Türkçesine vermiştir. Bu çalışmada; taşıdığı Moğolca, Arapça, Doğu Türkçesi ve Oğuzca unsurların ışığında tarihsel arka planına değineceğimiz Bismil Türkmen ağzının konuşurları, işte Oğuz Türkçesinin sahadaki bu gerileyişi karşısında dillerini beş asır boyunca büyük bir titizlik ve mücadele ile korumuş ve günümüzde yalnız Oğuz Türkçesinin değil Türkçenin daha eski tarihî devirlerinin de izlerini taşıyan dilsel öğeleri ile birlikte Anadolu'nun doğusunda Türk dilinin en kıymetli numunelerinden birini meydana getirmiştir. Dillerini koruma hususunda bu denli başarı gösteren bu Oğuz-Türkmen topluluğunun tarihi de müstakil bir çalışma ile ayrıntılı olarak işlenmeye değerdir. Bu çalışmada, Döger Boyu mensuplarının temellerini attığı ve Bayındır Boyu'na mensup Bekteş Obası merkezli Musullu Oymağı'nın şekillendirdiği anlaşılan Bismil Türkmen topluluğu ve ağzının bu tarihsel katmanlarına değinilmiş, ayrıca bu topluluk ve ağzın oluşum ve irtibatlarına daha derinlemesine bir tarihsel perspektiften bakabilmek için de Azerbaycan sahasına müracaat edilmiştir.

Anahtar sözcükler: Oğuz Türkçesi, Moğolca, Arapça, Doğu Türkçesi, Bismil Türkmen ağzı, Azerbaycan ağzları, Musullu Oymağı, Bekteş Obası.

* Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, i.sokmen@deu.edu.tr.

Historical Layers of Bismil Turkmen Society and Dialect in the Light of Linguistic Data

Abstract:

Extending process of Turkish language, which is one of the most important elements of Turkishness, in Meyyafârikîn (Silvan), Hısn-Keyfa (Hasankeyf) and Âmid (Diyarbakır) in East Anatolia was panned out under favour of Inalids, Nisanids and Artuquids' efforts and Oghuz Turkish was seeped into here under favour of Aqqoyunlu and Safavids. But unfortunately, migration from East Anatolia into Iran due to dispute between Ottomans and Safavids, mostly made inroads on Oghuz Turkish, most common and honourable language on the area as of the date of sixteenth century. Natural speakers of Bismil Turkmen dialect we touched on historical background in the light of its Mongolian, Arabic, Eastern Turkish and Oghuz Turkish elements, saved their language during five centuries studiously in the face of regression of Oghuz Turkish on the area and created one of the most valued specimens of Turkish language in this day and age in East Anatolia with not only its Oghuz Turkish but also older periods' elements. It is in the running for making a detailed study about history of Bismil Turkmens as an Oghuz-Turkmen society showed success about saving their language. In this paper, it is touched on historical layers of Bismil Turkmen society and dialect whose foundation are laid by members of Döger and shaped by members of Musullu tribe, whose center occurs by Bekteş family belonging to Bayındır. Besides, in order to examine formation and relations of Bismil Turkmen dialect in a wider historical perspective, it is applied to Azerbaijan area.

Keywords: Oghuz Turkish, Mongolian, Arabic, Eastern Turkish, Bismil Turkmen dialect, Azerbaijan dialects, Musullu Tribe, Bekteş Family.

Giriş

Bugün Anadolu'nun doğusunda yaşayan Türk halkı ile Azerbaycan halkının tarihî ve kültürel çerçevede sahip olduğu dilsel ve folklorik bağlar türlü yönleriyle araştırılmış ve ortaya konmuş bir durumdur. Öyle ki bunlar, üç beş asırlık değil tarihi milattan önce 4000'li yıllara kadar uzanan çok derin ve güçlü bağlardır. *Sümer, Hurri, Urartu, Hitit gibi topluluklar üzerine yapılmış araştırmalarda Türk dil ve folkloruna ait izlere rastlanması* (bk. Melikzade 2004: 96-101; Aliyeva 2004: 73-76) Anadolu ve Azerbaycan sahasının -özellikle de Anadolu'nun doğusu ve Azerbaycan'ın güneyi- bu köklü birlikteliğinin en eski ve sağlam kanıtlarını teşkil etmektedir. Yakın tarihten bakılacak olursa, Anadolu'nun doğusu ve Azerbaycan'da zaten mevcut olan Türk varlığı 1040 Dandakan ve 1071 Malazgirt ile birlikte pekişmiştir. 1054'ten sonra Azerbaycan'da yönetim Arap yahut Kürt asıllı Revvadilerden Selçuklulara geçmiş ve bölge Selçuklu melikleri tarafından yönetilir olmuştur. *Celâled-din Harizmşah'ın 1225'te Azerbaycan'a geldiğine Türkmenler için kullanılan "karınca sürüsü" ve "çekirge bulutu"* (Sümer 1999: 155) ifadelerinden anlaşılıyor ki bu bölge iki yüzyıl içerisinde tamamen Oğuzlaşmış/Türkmenleş-

miştir. Anadolu'nun doğusunun Oğuzlaşması/Türkmenleşmesi de Saltuklular, Mengücekliler, Artuklular, Ahlatşahlar, İnaloğulları (Yınaloğulları) gibi beylikler kurmak suretiyle aynı topluluklar eliyle olmuştur. 13. yüzyılda gerçekleşen Moğol istilası ile yeni ve daha kalabalık bir Oğuz göçü gerçekleşmiş ve bu bölgenin Türkleşme süreci taçlanmıştır.

Meyyafârikîn (Silvan), Hısn-Keyfa (Hasankeyf) ve Âmid (Diyarbakır) Anadolu'nun doğusunun Oğuz göçleriyle Türkleşme sürecinde önemli merkezlerdir. İnaloğulları, Nisanoğulları ve Artuklu ailesinin çabalarıyla başarıya ulaşan bu süreç Eyyubi ve Moğol hâkimiyetleri ile bir süre kesintiye uğramış gibi görünse de Akkoyunlu ve Safevi hanedanları eliyle tamamlanmıştır. Türklüğün en önemli unsurlarından olan Türk dili de bu süreç içerisinde belirtilen sahada yayılmış, özellikle Oğuz Türkçesi Akkoyunlu ve Safevi devletlerinde resmî dil olarak kıymet görmüş ve hem hanedanın hem halkın ana dili olarak konuşulmuş ve yazılmıştır. Osmanlı-Safevî çekişmesi neticesinde Anadolu'nun doğusundan İran'a doğru gerçekleşen göçler, en büyük zararı, 16. yüzyıl itibarıyla sahanın en itibarlı ve en yaygın dili olan Oğuz Türkçesine vermiştir. Bu çalışmada; taşıdığı Moğolca, Arapça, Doğu Türkçesi ve Oğuzca unsurların ışığında tarihsel arka planına değineceğimiz Bismil Türkmen ağzının konuşurları, işte Oğuz Türkçesinin sahadaki bu gerileyişi karşısında dillerini beş asır boyunca büyük bir titizlik ve mücadele ile korumuş ve günümüzde yalnız Oğuz Türkçesinin değil Türkçenin daha eski tarihî devirlerinin de izlerini taşıyan dilsel öğeleri ile birlikte Anadolu'nun doğusunda Türk dilinin en kıymetli numunelerinden birini meydana getirmiştir. Dillerini koruma hususunda bu denli başarı gösteren bu Oğuz-Türkmen topluluğunun tarihi de müstakil bir çalışma ile ayrıntılı olarak işlenmeye değerdir. Fakat yer yer tarihsel boyuta da değinmekle birlikte çalışmanın esas amacı dilsel verilerden yola çıkarak BTA'nın oluşum katmanları ve konuşurlarının bölgedeki geçmişi ile bağlandıkları diğer Oğuz-Türkmen topluluklar hakkında inceleme yapmaktır.

Tarihsel Katmanlar

14. yüzyıl Memlûk yazarı Şemseddin Muhammed b. İbrahim el-Cezerî'nin "Cevâhirü's-Sülûk" adlı eserinde verdiği bilgilere göre Oğuzların Döğer Boyu'ndan olan¹ Artuklu ailesi, Selçuklu ailesiyle birlikte Oğuz Türklerinin iki büyük sülalesinden biridir. (Artuk 1988: 1) Bu aile Artuk Bey önderliğinde 1063 yılında Sultan Alp Arslan'ın hizmetine girmek üzere Doğu Anadolu'ya gelmiştir. Artuk Bey ve boy üyelerinin *Maveraünnehr ve Horasan'dan ha-*

¹ Artuklu paralarındaki damgayı Ali Emîrî Efendi, Kâşgarî'nin eserindeki Kayı Boyu damgasına benzeterek Artuklular'ın Kayı Boyu'ndan olduğunu iddia etmişse de Faruk Sümer bu paraların üzerindeki damganın, Yazıcıoğlu'ndaki damgalar esas alındığında en çok Döğer Boyu'nun damgasına benzediğini söyleyerek bir nevi Cezerî'yi teyit etmektedir. Artuklu araştırmacısı Ali Sevim de Faruk Sümer gibi tarihî delil yetersizliği nedeniyle kesin bir sonuca ulaşamamakla beraber Artuk Bey'in Döğer Boyu'na mensup olduğu kanaatindedir (bk. Sümer 1953: 141-142; Sevim 1962a: 121-123).

reket ederek Azerbaycan'a yerleştiği düşünülmemekte (Sevim 1962a: 124) ve “*Câmiu'd-Düvel*”deki bilgilere göre de 1063'te yine Azerbaycan'dan (Nayır 2010: 10) Doğu Anadolu'ya göç ettiği anlaşılmaktadır.

Artuk Bey, her ne kadar Sultan Alparslan tarafından Âmid ve havalisinin fethiyle görevlendirilse de öyle sanıyoruz ki buralara henüz gerçek anlamda beraberindekileri yerleştirememiş olmalıdır. Çünkü Artuk Bey ve beraberindekilerin 5 yılı -1076 yılına kadar-, antlaşma şartlarına uymayan Bizans ve Alparslan'dan sonra tahta niyetlenen Kavurd ile mücadeleyle geçti. Kaldı ki bu tarihte de Melikşah tarafından Anadolu sahası dışına çıkartılıp Irak-İran sınırındaki Hulvân bölgesine gönderildi ve 1083'e kadar bu bölgede Karmatîlerle mücadele ile meşgul oldu. 1084 yılının Temmuz ayında beraberindeki Türkmenlerle Âmid Ovası'na gelen Artuk Bey, Âmid (Diyarbakır)'in fethinde Fahrü'd-Devle ile anlaşmazlığa düşünce Âmid Ovası'ndaki Türkmenlerin çoğunu yanına almış olduğu hâlde ordugâhtan ayrılıp Sincar'a gelmiş, Emir Çubuk ile diğer Türkmen beyleri ise Fahrü'd-Devle'nin yanında kalmıştır. (Artuk 1988: 27) İşte bugünkü Bismil Türkmen ağzını meydana getiren topluluğun ilk nüvesi Artuk Bey ile beraber Âmid Ovası'na gelip burada kalan bir kısım Türkmenler ve Emir Çubuk'un beraberindeki diğer Türkmenler olmalıdır. Âmid Ovası da, Diyarbakır'ın fiziki haritası düşünüldüğünde ve Dicle Nehri'nin güzergâhı düşünüldüğünde Bismil'den başkası değildir. Haçlılar 1097'de Antakya'yı kuşattığında Artukoğlu Sökmen'in öncelikle kalabalık Türkmen kuvvetlerinin bulunduğu Diyarbekir'den kuvvet temin edilmesi (Sevim 1962b: 507) şeklindeki önerisi burada kalan kitlenin kalabalık olduğunu göstermektedir. Ayrıca Sökmen'in bu şekilde bir öneri sunabilmesi -ve haki-katen de büyük bir Türkmen kuvvetinin toplanabilmesi ve de iştirakleri- onun, babası Artuk Bey'den kalma bir nüfuza sahip olduğu² ve bunun sürdüğü ve de bu kitlenin hâlâ bizzat Artuk Bey'in yerleştirdiği yahut da ona manen bağlı Türkmenler olduklarını göstermektedir. Yine, Musul Emiri Kür-boğa'nın Âmid (Diyarbakır) Kalesi'ni almak için harekete geçmesi üzerine bu sıralarda şehre hâkim olan İnaloğulları'na mensup bir Türkmen beyinin kendisinden yardım istemesi de Sökmen'in sahip olduğu nüfuzun ve ona bağlı Türkmenlerin sayıca kalabalık ve askerî olarak güçlü olduklarının diğer bir işaretidir. Zira Sökmen'in, bundan bir yıl sonra, 1102'de, Kür-boğa'dan sonra Musul'a hâkim olan Türkmen Musa'nın Çökürmüş tehdidine karşı kendisinde yardım istediği sıralarda hâlâ Diyarbekir bölgesinde olduğu (bk. Sevim 1962b: 511) bildirilmektedir. Sökmen, bu yardım karşılığında Hısn-Keyfâ'yı (Hasankeyf) alarak 130 yıl burada hüküm sürecek olan Artuklular'ın Hısn-ı Keyfâ kolunu yahut bir başka deyişle *Sökmeniyye tabakasını* (Sevim 1962b: 510-512)

2 *Sökmen, Türk geleneğince Türkmenlere yanına gelmeleri için oklar gönderdiğinde onlar bu davete büyük bir sevinç ile icabet etmişlerdir.* (Sümer 1999: 159)

kurmuş ve -Dicle boyu takip edildiğinde Hısn-Keyfâ'nın Âmid Ovası'na en yakın noktalardan birisi olduğu düşünüldüğünde- Artuklu nüfuz ve hâkimiyetinin ikinci büyük şubelerini tesis etmiştir.

Bu tarihsel bilgiler göstermektedir ki bugün Bismil'den Musul'a Altunköprü'den Tuzhurmatu'ya uzanan dilsel ve kültürel birlikteliğinin temeli Artuk Bey ve Sökmen'in gayretleriyle ile Dicle Nehri'nin kılavuzluk ettiği doğal bir geçiş sahası boyunca tarihsel olarak *Dicle boyu ağızları* diye adlandırabileceğimiz bir hat meydana getirmiştir. Bu hat, aslında Emevî ve Abbasî idari taksimatında Âmid (Diyarbakır) merkezli Diyâr-ı Bekr ve Musul merkezli Diyâr-ı Rebia bölümlenmeleri sırasında oluşmuş, Moğol İlhanlılar döneminde ise *Musul merkezli Diyarbakır eyaleti adı altında birleştirilerek* (Gül 2004: 194-196) tabii bir hat hâlini almıştı. Zirâ Artuk Bey ve Sökmen'in ikta yahut iskân yoluyla faaliyette bulunduğu Hulvân (Kerkük havalisinde, Tuzhurmatu ve Kifri yörelerinin 80-100 km doğusunda), Sincar (Telâfer ile birlikte Musul'un batı havalisini oluşturan bölge), Hısn-Keyfâ ve Âmid Ovası (Bismil) doğrudan bu hattı işaret etmektedir. Artuklu ailesinin Döger Boyu'na mensup olduğu dikkate alınırca, ortaya çıkan bu havalide diğer Oğuz boylarının da mevcudiyeti olmakla birlikte esas unsuru Döger Boyu'nun oluşturduğu söylenebilir. Nitekim 13. yüzyıl ortalarında dahi bu yörede *Döger, Bayat ve Ağaçerilerin demografik üstünlüğünün bulunduğu* (Ocak 2014: 132-133) bildirilmektedir. Hatta 16. yüzyılda Şarkî Amid yani Bismil'de mevcut olan yerleşim yerlerinden birisinin adı olan Sukmani (bk. Akın 2017: 138) -kanatimizce Sökmeni, Sökmeniyye tabakasından olan-, burada uzun yıllar hâkimiyet kurmuş Döger Boyu'na mensup Sökmeniyye tabakasının bir eseri ve hatırası olmalıdır. Artuk Bey ve efradının çıkış noktasının Azerbaycan oluşu³ da bu bağlamda son derece dikkate şayandır. Çünkü söz konusu durum, bu hat ağızlarının pek çok yönüyle bağlanıp esasta Arapçanın etkileri bakımından ayrıldıkları Azerbaycan ağızları ile olan etnik ve dilsel bağlarını da açıklamaktadır.

Bismil Türkmen topluluğu ve ağzının oluşum katmanlarından ikincisini, 1231 yılında Hısn-Keyfâ Artukluları'na son veren Eyyûbiler'in kısa bir hâkimiyet döneminden sonra 1250'lerden itibaren gerçekleştirdikleri seferlerle Anadolu'nun doğusu ve güneydoğusuna hâkim olan Moğol İlhanlı Devleti dönemi oluşturur. *1295 yılında Turgay ve Yisutay idaresinde 12.000 hane halkı olarak Diyarbakır'e gelen Moğol Uyrat Boyu uzun bir süre Musul ile Bağdat arasında ve Bağdat'ı da içine alan bölgeyi ellerinde tutabilmişlerdir.* (Gül 2004: 200-201) *Kalmuk adıyla da bilinen Oyratlar (Uyrat), Moğol ulu-*

3 Artuk Bey ailesi ve boy üyeleriyle birlikte Azerbaycan'dan ayrıldığı zaman, "Çağrı Bey'in 1015'te başlayan akınlarının ve 1043'te Selçuklu ordularının Hemedan-İsfahan, Gilan ve Azerbaycan'a yürüyüp Errân-Muğan ve Tebriz-Erdebil yörelerini yurt tutuşunun" (Bilgili 2002: 22) üzerinden kırk elli yıllık bir süre geçmişti ve bu saha "kalabalık Türkmen topluluklarca meskün" (Sevim 1962a: 124) bir hâle gelmişti.

suyla Türk ulusunun karışımıyla ortaya çıkmış bir ulustur. (İrimbekkızı 2011: 13-14) Bu bölgeye Oyratlar'dan başka Sünit Boyu'na mensup Sutaylılar ve Kara Tatarlar da yerleşmişler ve valilik gibi önemli görevler dahi üstlenmişlerdir. (bk. Gül 2004: 200). Diyarbakır bölgesindeki Sutaylılar'ın lideri olan İbrahim Şah'ın 1350 yılında ölümüyle birlikte Moğol hâkimiyeti iyice zayıflamış, dolayısıyla bu bölgede Sutaylıların hizmetinde bulunan Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenleri yeni birer siyasi güç olarak ortaya çıkmış (bk. Gül 2004: 207) fakat bu Moğol-Tatar boyları bu bölgede diğer Türkmen toplulukları içerisinde yaşamaya devam etmiştir. 16. yüzyılda *Şarkî Amid (Bismil)'de görülen Tatar, Karyey-i Tatar, Hacı Tugay* (Erpolat 2004: 596; Akın 2017: 138-139) gibi yerleşim yeri adları bunun kanıtıdır. Bilindiği gibi Hacı Tugay, Sutay Noyan'ın oğlu ve yörede Oyratlar'la birlikte diğer bir önemli Moğol boyu olan Sutaylılar'ın önemli bir simasıdır ve Diyarbakır ile Ahlat yörelerinde hüküm sürmüştür. Gerek idari gerekse de nüfus bakımından kuvvetleri ile bir asırdan fazla süren bu etkileri düşünüldüğünde Bismil Türkmen ağzında görülen Moğolca unsurların ve dahi Doğu Türkçesi unsurlarının bu zaman dilimi içerisinde mevzubahis Moğol-Tatar boyları ile olan etkileşimin bir sonucu olduğu açıktır.

Woods temelde Akkoyunluları oluşturan üç aşiretten biri ve ordunun sol kanadının reis aşireti olan Musullu Oymağı'nın, "*Kitâb-ı Diyarbekriyye'de 1436 yılından önce bahsedilmemesine rağmen Akkoyunlular daha Diyarbakır ve Armeniya yörelerine hâkim olabildikleri devrede onlara katılmış oldukları* (Woods 1991: 257) görüşündedir. Akkoyunluların Diyarbakır'e hâkim oldukları tarih, Karayülük Osman Bey'in Ankara Savaşı'nda Emir Timur'a yardımlarından ötürü bu yöreyi aldığı 1402 tarihidir. Fakat Musullu Oymağı'nın Diyarbakır'deki varlığı bu tarihten çok önceye dayanıyor olmalıdır. Kanaatimizce, *Oğuzların Bayındır Boyu'na mensup ve Akkoyunlular'ın temel topluluklarından olan* (Aksüt 2004a: 213) Bekteş Obası Musullu Oymağı'nın merkezini teşkil etmektedir. Çünkü gerek Akkoyunlu gerekse Safevi devletlerinde bu obanın mensupları çok yüksek mevkilerde bulunmuş ve bu devletlerin dayandığı esas unsurlardan birini teşkil etmişlerdir. Söz gelimi; Akkoyunlu döneminde *I. Âmir Bey "divan reisliği ve başkumandanlık" unvanları ve Şiraz valiliğini almış, kardeşleri Sufi Halil Bey (Sufi Halil-i Bektaş) ve Bakır Bey ise bugün Azerbaycan'da Gence-Beylegan arası bir bölgeye karşılık gelen Errân, Şakki (bugünkü Şeki?) ve Esterâbâd'a (bugün Kuzey Horasan'da Gürgân) gönderilmiştir.* (Woods 1991: 257) *I. Âmir Bey'in torunu olan II. Âmir Bey (Emir Beğ-i Muslu) ise 1507'de Diyarbakır'da Safeviler'in hizmetine girerek Horasan genel valisi, Şah İsmail'in oğlu Tahmasb'ın atabeyi ve şahın mühürdarı olarak devletteki en nüfuzlu kişilerden birisi olmuştur.* (Woods 1991: 258)

Birçok Türkmen boyunun yaşadığı Mâverâünnehir ve Horasan'ın 1220'lerde Moğollar tarafından istilası, Anadolu'nun ilkinden daha büyük bir Oğuz göçüne uğraması ile sonuçlanmıştır. Bu istila, buradaki Oğuz obalarını yirmi otuz yıl içerisinde Horasan üzerinden Anadolu'ya sürüklemiştir. Göç eden bu obalardan birisi de Hacı Bektaş-ı Velî'nin mensubu olduğu ve önderlik ettiği Bekteş (yöre ağızlarındaki söylenişe bakılırsa doğru fonetik şekil bu olmalıdır) Obası'dır. Hacı Bektaş-ı Velî'nin doğum ve ölüm tarihleri farklı kaynaklar tarafından farklı şekillerde verilse de (bk. Aykan 2000: 1) Moğollar'ın 1223'te Mâverâünnehir'e, 1227'de Horasan'a dayandığı göz önüne alındığında mensubu bulunduğu obanın 1223-1227 tarihleri arasında Anadolu'ya doğru yola çıktığı, ayrıca kendisinin Mevlânâ Celaleddîn-i Rûmî ile çağdaş olup 1320 tarihinde (Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ndeki yazmaya göre) ölen Yûnus Emre'den daha eski olduğu düşünülürse kendisinin 13. yüzyıl başlarında doğduğu ve yine aynı yüzyılın ortalarında da Anadolu'ya ulaştığı söylenebilir. *Bu obanın ilk yurt tuttuğu yer Irak'ın Tikrit kentinden Diyarbakır'a uzanan saha olan el-Cezire'dir.* (Aksüt 2004a: 211) O hâlde Horasan'dan sonraki ikinci durak Diyâr-ı Rebia'nın merkezi, 13. yüzyıldan sonra da Diyarbakır vilayetinin bir sancağı olan Musul olmalıdır. Zira Bekteş Obası ve birtakım Oğuz obalarından müteşekkil bir oymak olduğu anlaşılan bu oymağın *Musullu* adını alması buna istinaden olmalıdır. Hacı Bektaş-ı Velî önderliğinde Kızıltepe-Bismil-Elbistan-Sulucakarahöyük hattını takip ederek ilerleyen Bekteş Obası'na mensup bir grup dışında, bu oymaktan kalabalık bir kitlenin Musul'da kaldığı düşünülebilir. Zira bu oymağın *Kitâb-ı Diyarbakriyye*'de 15. yüzyıl ortalarında "Musullu" adı ile anılması, bu kalabalık kitlenin iki asra yakın burada yaşadığı ve bu yerleşim yeri ile özdeşleşerek bu adı aldığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. *Yöre halkının sözlü geleneğinde var olan anlatmalar ve hâlâ Musul'daki Türkmenlerle mevcut olan akrabalık bağları* (Akın 2017: 147, 175) öne sürdüğümüz bu görüşü teyit eden bir diğer durumdur.

O hâlde Şarkî Amid yani Bismil'e Musullu Oymağı ve Bekteş Obası mensuplarının ilk kez 13. yüzyıl ortalarında girdiği fakat esas kalabalık kitlenin 15. yüzyıl başlarında Karayülük Osman Bey'in Diyarbakır'a hâkim olması (1402) ile I. Âmir Bey'in babası Bekteş zamanında⁴ geldiği anlaşılmaktadır. Zira Bekteş'in oğlu I. Âmir Bey'in Akkoyunlu devleti içerisinde bu kadar yüksek mevkilere gelmesi dayandığı kitlenin bu gücü neticesinde olmalıdır. Nitekim aynı güç torun II. Âmir Bey zamanında valilik, atabeylik ve mühürdarlık ile zirveye varmıştır. Osmanlı-Safevî mücadelesi neticesinde viran yahut asimile olan köyler bir yana 16. yüzyıla ait farklı tahrir defterlerinde daima adı geçen ve bugün dahi gerek nüfus gerek dillerini ve kültürlerini koruma tu-

4 I. Âmir Bey 1473'te öldüğüne göre bu tarihlerde kendisi ya henüz doğmuştur ya da çocuk yaşıdadır.

tumu bakımından Bismil'deki Oğuz Türklüğünün kuvvetli ve son temsilcileri olan Seyyid Hasan (bugün Bakacak) ve Acı'nın⁵ (bugün Türkmenhacı) devrin en nüfuzlu ve kuvvetli oymağı⁶ olan Musullu'nun iki önemli merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Neticede, Bismil Türkmen topluluğu ve ağzının temelini atan Döğer Boyu'na Moğol ve Kara Tatar topluluklardan sonra Kargın⁷, Eymür, Bayat, Çepni, Avşar gibi Oğuz boylarının⁸ katıldığı fakat bu topluluk ve ağzın esas gövdesini Musullu Oymağı'nın merkezde olduğu Bayındır Boyu mensuplarının oluşturduğu anlaşılmaktadır.

İşte Bismil Türkmen topluluğu ve ağzının üçüncü ve son katmanını oluşturan bu devirde, Diyarbakir'de Türkmenler nüfusça en kalabalık, itibar ve hâkimiyetçe en yüksek devirlerini geçirmekteydiler. 1514 Çaldıran mağlubiyeti ve 1516 tarihinde Dede Kargın mevkisinde Bıyıklı Mehmet Paşa ve İdris-i Bitlisi kuvvetlerine karşı alınan yenilgi ve ardından İran'a doğru başlayan göçler bu yöredeki Türkmen ve Oğuz Türkçesi erozyonunun başlangıcı olmuştur. Zira Evliya Çelebi, 17. yüzyılda Diyarbakır'da *ana dili Türkçe olan kalabalık bir kitlenin varlığını beyan etmekle birlikte Müslüman nüfusun çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu* (Bruinessen&Boeschoten 2003: 64) bilgisini verir. Buradan anlaşılıyor ki bir asır sonra Oğuz-Türkmen nüfusu çoğunlukta azınlığa düşmüş ve tabiatıyla bununla bağlantılı olarak da Oğuz Türkçesi giderek dar bir sahaya hapsolmüştür.

Doğu Türkçesi ve Moğolcaya Ait Unsurlar

Hem Altınordu Kıpçaklarında hem de Çağatay edebî dilinde görülen -AgU eki ve bu ekin sızıcılılaşmaya uğramış şekli olan -v, -Av; bir Doğu Türkçesi unsuru olarak BTA'da bazı sözcüklerde hâlâ yaşamaktadır: *bızav* “buzağı” (<bu-zagu), *kırav* “kırağı” (<kıragu), *selev*⁹ “selinti, selin getirdiği çer çöp”, *sakavu*

5 Tahrir defterlerinde “Acı Aberfâvşan, Acı ‘Ulya, Acı Süfla, Kalender Acı” (Erpolat 2016: 120; Akın 2017: 138-139) adlarıyla anılan Acı köyünün doğru söylenişi bu olmalıdır; zira köyün adı bugünkü gibi *hacı* (Türkmenhacı) şeklinde olsa idi BTA'da söz başında *h* düşmesinin görülmesi gerekirdi. Bilakis bu ağzıda pek çok kelime *h* türemesi (hayva, hörgü, höllük vb.) vardır. Ayrıca BTA'da *hacı* kelimesi ünsüz düşmesine uğramayarak daima *heci* şeklinde telâffuz edilir. *Türkmenhacı* adının, *acı* kelimesi *hacı* zannedilerek sonradan verildiği kanaatindeyiz.

6 Zira Faruk Sümer, “*Musullu gibi kalabalık ve ünlü bir oymak*” (Sümer 1976: 30) nitelendirmesini yaparak bu nüfuz ve kuvveti açıklamıştır.

7 Kargın Boyu yerleşimlerinin yapıldığı “Kadı-yı Ulya (Büyükkadı) ve Şarabi (Nahrıkracı)” (Akın 2017: 129) köylerinde teklik 1. ve 2. şahıs zamirlerinin yönelme hâli çekimi, duyulan geçmiş zaman eki gibi önemli başlıklarda görülen farklılaşma (*miye, siye* yerine *been, seen; -p* yerine *-mlş*) en azından BTA'yı oluşturan merkez ağzın Kargın Boyu ağız olmadığını göstermektedir.

8 Bismil Türkmen topluluğunun Döğer ve Bayındır başta olmak üzere ana hatlarıyla Eymür, Avşar, Bayat, Karkın, Çepni, Beğdili, Yıva boylarından teşkil ettiği yönündeki fikrimiz, Yusuf Halaçoğlu'nun Anadolu'daki Oğuz yerleşmeleri üzerine yaptığı çalışmanın 6. cildinde verdiği haritalardaki işaretlemeler (Halaçoğlu 2009) ile örtüşmektedir. Çoğunlukla tarihî kayıtlardaki yerleşim yeri adlarına dayanmak suretiyle Bismil'i yurt tutan Oğuz boylarının hangileri olduğu hususunda kaynaklarda aktarılan bilgiler için bk. Erpolat 2016: 116-120; Akın 2017: 119-146; Aksüt 2004b: 756-757; ayrıca genel anlamda bu havalideki Türkmen yerleşimleri için bk. Woods 1991: 243-265; Sümer 1976, 43-203.

9 Türkiye Türkçesi standart dilinde fiillere gelerek “bir hareketin sonucu, ürünü olan adlar” (Korkmaz 2007: 108) türeten bir yapım eki olan -Av, BTA'da yine bu işleviyle bir isme (*sel*) eklenmiş ve “selin getirdiği çer çöp” anlamında *selev* kelimesini meydana getirmiştir.

“soğuk yele maruz kalmaktan kaynaklı soğuk algnılığı” (Moğ. salka), *hılavu* “oklava” (oklagu>oklavı>oklava¹⁰ açıklaması için bk. Gülsevin 1993: 117), *güvegi* (<küdegü) “damat”. “Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki başlıca fonetik ayrılıklardan biri olan” (Ergin 1971: 99) b>m akıcılılaşması, normalde /b/ tarafında olan Oğuzlara Azerbaycan sahasında Doğu Türkçesinin bir tesiri olarak görülmektedir. Köken itibarıyla bir Azerbaycan sahası ağzı olan BTA’da da bu akıcılılaşma olayı çok canlı bir şekilde görülmektedir: “*men* ‘ben’, *min-* ‘bin-’, *minı* ‘bunu’, *minın* ‘bunun’, *mına* ‘buna’, *miye* ‘bana”” (Sökmen 2016: 98) vb. Dolayısıyla bu da BTA üzerindeki Doğu Türkçesi tesirlerinden biri sayılabilir. Zeynep Korkmaz ve Leylâ Karahan tarafından Kıpçak lehçelerinden Karayimcede de görülmesine istinaden *Anadolu’nun çeşitli yörelerine yerleşen Kıpçak topluluklarının bir özelliği* (Karahan 1999: 99-105; Korkmaz 1994: 4-7) olarak nitelendirilen η>y değişmesi de BTA’da görülmektedir.

Türkiye ve Azerbaycan Türkçesi ağızlarındaki Moğolca unsurlar daha önce Ahmet Caferoğlu, Hasan Eren, Osman Nedim Tuna gibi Türkologlar tarafından incelenmiş ve ortaya konmuştur.¹¹ Bu unsurların, Hülagü Han tarafından Tebriz merkezli olarak kurulan ve 1256-1336 yılları arasında Ön Asya’ya hâkim olan Moğol İlhanlı Devleti’nin kalıntısı olduğu, üzerinde ittifak edilen bir çıkarımdır. Bu çıkarımdan hareketle, BTA’da görülen Moğolca unsurların, bu ağzın bulunduğu bölgedeki mevcudiyetini 13. yüzyıla kadar götürüleceği rahatlıkla söylenebilir: *yêke* “kocaman”, *lap* “aniden” (Caferoğlu 1954: 6-7), *dapkur* “sıra, bağ, kar; katmer, katmerli, çifte” (Tuna 1972: 222) (BTA’da tapkır ‘sıra sıra, düzine düzine’), *dapta-* (<dapkur) “tekrarlamak, tekrar tekrar yapmak (aynı hareketi), demir dövmek” (Tuna 1972: 223) (BTA’da tapta- ‘arka arkaya vurmak, aynı vuruş hareketini tekrarlayarak kişi veya eşyayı dövmek’), *siha-* “1. bastırmak, sıkıştırmak, ezmek, birisine birşeyi zorlamak 2. yaklaşmak, yanaşmak” (Tuna 1972: 240) (BTA’da sıgātla- ‘sıvazlamak, bastırarak okşamak’), *serigün* “hafif soğuk, taze (hava), canlı, uyanık” (Tuna 1972: 236) (BTA’da siyrñh; Far. zîrek, T. zeyrek), *böke* “güreşçi, pehlivan; kuvvetli, sağlam, acar, dayanıklı, çetin, gürbüz” (Tuna 1976: 286) (BTA’da bökke “elebaşı, öncü”), *küregen* “birinin kızının veya kız kardeşinin kocası, güveyi, damat” (Tuna, 1976: 299) (BTA’da küreken), *salkı(n)* “rüzgâr, esinti” *salka* (Çağ. T.) “soğuk yel, sıcak günlerde serin rüzgârlı olan yer” (Tuna 1976: 304) (BTA’da sakavu > salka+agu “serin yahut soğuk rüzgara maruz kalma neticesinde meydana gelen soğuk algnılığı”) *dalı* “kürek kemiği” (Tuna 1976: 307), (BTA’da dal “sırt, iki kürek kemiğinin arası”, Halaç. dal).

10 BTA’da görülen *hılavu* fonetik biçimi, Gülsevin’in *oklava* kelimesi için yaptığı bu açıklamayı doğrulamaktadır.

11 Bunlardan birkaçı için bk. Eren, Hasan (1963), “Mongolian Loan-Words in Anatolian Dialects”, *Studia Cauca-Sica I.* 93-126; Caferoğlu, Ahmet (1954), “Azerbaycan ve Anadolu Ağızlarında Moğolca Unsurlar”, *TDAY Belleten*, Ankara, 1-10; TUNA: Osman Nedim (1963), “Mongolian Loan-Words in Anatolian Dialects”, *Inner Asia Colloquium*.

küregen kelimesi, Çağatay Türkçesinde *Timür Han neslinden bir kimse- nin Çingiz Han neslinden kız alması hâlinde ona verilen lakap; damat, güvey* (Tuna 1976: 299) anlamında olup bu sahaya mahsus kelimelerden birisidir. Bu kelime, BTA'da hâlâ çok canlı bir şekilde yaşamakta ve alternatifi olan “güvey, damat” (BTA'da güvegi) gibi kelimeler bu ağızda hemen hemen hiç kullanılmamaktadır. Kelimenin bu alternatifleri karşısındaki gücü ve yerleşikliği BTA'ndaki Doğu Türkçesi ve Moğol tesirlerinden biri olup yöre Türkmenlerinin bu unsurlar ile temasını çok açık bir şekilde ortaya koyar. Yine *kaburga* kelimesinin -her ne kadar dudak ünsüzleri yanında yuvarlak ünlülerin düzleşmesi eğilimi bir vakıa ise de- BTA'da Moğol telaffuzundaki gibi düz ünlülü (*kabırğa*) bulunması ve daha da önemlisi “eğe kemiklerinin oluşturduğu kafes” (TS) dışında Moğol dilindeki gibi “yan, böğür” (Tuna 1972: 226) anlamlarını da taşıması dikkate değerdir. Yine *dalı* kelimesinin Batı Türkçesindeki tonsuz biçiminin (talı) aksine BTA'da Moğolcadaki şekliyle tonlu biçimde mevcut oluşu (‘dal’, Halaç Türkçesinde de ‘dal’) da ilgi çekicidir. BTA'da “utanmaz arsız” anlamının yanı sıra yine aynı semantik bağ çerçevesinde “(utanmadan) isteyebilen, gözü açık, uyanık, çekinmeyen” anlamı da taşıyan *siyırız* kelimesinin bu son kullanılışı da Moğol dilindeki “uyanık, atık” (Tuna 1972: 236-237) anlamı ile örtüşmektedir.

BTA'daki Moğolca kelimelerin çoğunlukla Orta Moğolcanın ilk devrelere ait olması 13. yüzyıla işaret eder ki bu da İlhanlılar'ın bölgeye geliş tarihi ile paraleldir. Özellikle de bu kelimelerin, yukarıda da dikkat çekildiği gibi, Moğolcadaki fonetik biçimleri ve anlamları ile yaşaması, ayrıca *kâkül, şölen, tepsi, mantı, kaburga* gibi Türkiye Türkçesi standart dilinde de tutunmuş olanların yanı sıra bu dilde yahut bu dilin ağızlarında görülmeyen yahut az görülen sözcüklerin varlığı, BTA konuşan topluluğun İlhanlı yönetimi ile doğrudan ve uzun süreli bir temasının sonucu olmalıdır.

Ses Kopyaları Bağlamında Arap Sahasında Yaşamışlığa ve Arapçayla İlişkilere İşaret

BTA konuşurlarının esas gövdesini oluşturan topluluğun Irak-ı Arap'ta Irak Selçukluları üzerinden politik üstünlükleri bulunmasına karşın, Oğuz Türkçesi ile olan ilişkisinde demografik ve kültürel baskınlığın bir neticesi olarak Arapça baskın dil konumunda idi. Fakat bu ilişkinin başlarında, iki dil arasındaki ilişkinin ön şartı olan iki dilliliğin bu Oğuz topluluğu arasında ileri seviyelere ulaşmasının koşulları bulunmamaktaydı. Anadolu'da bir yazı dilinin kurulmasını geciktiren sebeplerden biri de göçebe Oğuz toplulukları içerisinde okuryazarlık oranının düşük olmasıdır. Bu bağlamda söz konusu topluluğun dilinin Arapça ile ilişkisinin yazılı dilden ziyade işitme yolu ile kopyalama sonucunu doğuracak bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Zira Johanson, zayıf dil konuşurlarının baskın dili “öncelikle veya sadece yazılı şekliyle”

tanımasının ses kopyalarının gerçekleşmesine bir engel olduğunu vurgulamış; “Müslüman Türklerin prestijli Arap yazı diliyle olan ilişkileri”nin bu şekilde başlaması neticesinde “ses kopyalarının hemen hemen hiç teşvik edilmediği” örneğini vermiştir (bk. Johanson 2014: 33). Bugün BTA’da görülen bazı özellikler tespit ettiğimiz bu ilişki şeklinin bir neticesi olmalıdır:

1. Gırtlak patlayıcısı (ayın/ع/) ve nefesli h (h/ح) gibi Arap fonetiğine mahsus seslerin analogi yoluyla kimi zaman aslında olmadıkları kelimelere analogi yoluyla girecek yahut aslı sızıcı h (h/ح) veya h’li (ه) olan kelimelerde kimi zaman bu sesin yerini alacak hatta ses yansımaları kelimelerde görülecek kadar yaygın oluşu ve yalnız Arapçadan değil, Farsçadan hatta Batı dillerinden alıntılanan kelimelerde dahi bu duruma rastlanması: ‘eyne (Far. âyine), ‘aletrikler (Fr. électrique), ‘eħmak (Ar. aħmak), ķeħr (Ar. ķahr), zaħire (Ar. zaħire), külleħ (Far. kulâh), ħav ħav” (Sökmen 2016: 44-45, 86).

2. Çift dudak v’sinin (w) Arap telaffuzuna yakın olarak belirgin bir biçimde söylenmesi; bir analogik tesir olarak, bu telaffuzun kıuvat (<kıuwwet), wafat (<wefât) gibi Arapça kökenli kelimelerden başka sawcu “savcı” (ET sab, OT saw), kaw- “kov-“ (OT kaw-), öw “ev” (ET eb, OT ew, DT öv~öy) gibi Türkçe kelimelerde de -düz ünlüler yanında ve ses yansımalarında dahi (ħawilla- “ħavla-“, ķewırge “ķekirge”)- görülmesi.

Görüştümüzü iki tespitle kuvvetlendirecek olursak; BTA konuşurlarının esas gövdesini oluşturan tarihsel topluluğun yaklaşık iki asırlık ilişki süresine karşın -Akkoyunlu Devleti’nin Diyarbekir’deki hâkimiyetini müteakip kalabalık kitlenin göçü sonrasında- demografik gücün azalması, ilişki süresinin uzaması, Arap yazı dilinin öğrenilmesine bağlı olarak ilişki yoğunluğunun artması açık baskınlık durumunu oluşturmuş ve ileri derecede sosyal baskınlığın neticesi olarak kalan topluluk -bugün Musul ve havalisinde mevcut olan akrabalar- dil değiştirme sonucu ile karşılaşmıştır. Yine bir başka tespit, aynı Oğuz topluluklarının Azerbaycan sahasında yerleşmiş olanlarının, Fars sahası ile olan yakınlıktan doğan ilişki çerçevesinde Farsça üzerinden kopyalamaların yapılması neticesinde -aşağı yukarı aynı ağız özelliklerine sahip olmalarına rağmen- bu ses kopyalarını yapmamış olmasıdır.

Genel Türkçede yaygınlaşmamış, Türkiye Türkçesi standart dilinde kullanım sahasına girmemiş yahut kullanımdan düşmüş, ağızlarında dahi az görülen veya görülmeyen Arapça kopyalamaların BTA’daki varlığı yukarıda tarz ve süre bakımından izah edilmeye çalışılan ilişkinin bir sonucu olmalıdır: *kût* “yiyecek, besin, azık” (BTA’da kut et-: atıştırmak), *bî-feterat* “fasıla(sız), süre(siz), duraksama(sız)” (BTA’da bëy-feter ‘sonsuz kadar, ebediyen’), *buhârî* “buharla ilgili, buharlı, buharla çalışan” (BTA’da bıhêri ‘ocak, şömine’), *kef-fıyye* “Araplar tarafından kullanılan ve omuzları da örten püsküllü erkek baş örtüsü” (BTA’da kefyê), *denn* “büyük küp, şarap testisi (BTA’da denne ‘büyük

testi’)", *kâbin* "güveyinin geline verdiği ağırlık, para, eşya, kalın" (BTA'da kebin, kebin kes- "nikâh için anlaşmak, nikâhlamak"), *kınneb* "kalın ip, siccim" (BTA'da kinnep) (Mutçalı 1995: 733, 644, 40, 279; Devellioğlu 2004: 529, 263, 113, 502, 207, 572, 617) vb.

9. yüzyıl sonlarından itibaren "bir şehir veya bölgenin emniyet ve asayişinden sorumlu askerî vali" anlamında *Abbasî, Fâtımî* gibi İslam devletlerinde kullanılan ve yine bu devletlerin etki alanındaki *Büyük Selçuklular, Irak Selçukluları ve Musul atabeyliklerinde de görülen bir unvan* (Merçil 2010: 292-293) olan ve BTA'da "kendini üstün, çok yüksek mevkide gören kişi" anlamında yaşayan dolayısıyla da Arap coğrafyasındaki idari sistem altında geçirilmiş olan bir zaman dilimini gösteren *şahne* gibi sözcüklerin varlığı, bazı sözcüklerin Arap yazılı dilindeki şekilden başka Arap ağızlarındaki fonetik biçimlerinin de bulunması (yazılı dildeki *keffiyye* biçiminden başka *kofu~kofî* biçimleri), kopyalanan sözlük birimlerinin tematik açıdan (yiyecek-içecek, eşya, giyim-kuşam, sosyal hayat, evlilik, yönetim) geniş bir yelpazeye yayılması; yukarıda öne sürdüğümüz görüşleri destekleyen diğer lengüistik verilerdir.

Azerbaycan Ağzları ile Olan İlişkiler

Fonetik, morfolojik ve leksikal olarak BTA'yı Azerbaycan ve Irak Türkmen sahasına bağlayan pek çok özellik bulunmaktadır. Bunlar içerisinde; kapalı e (ê) ünlüsünün yaygınlığı ve sistematik olarak gelişi, ilk hecede görülen e'leşme eğilimi, ünsüz ikizleşmesinin ileri bir seviyede olması, belirli bazı sözcüklerde ön ses /y/'nin düşmesi, bildirme ekinin sonundaki /r/'nin düşmesi, mastar ekinin çekime girdiği hâlde sondaki ünsüzünü düşürmemesi, cümlede soru anlamının vurgu ile sağlanması, dönüşlülük zamiri olarak *öz* kelimesinin kullanılması gibi Anadolu'nun doğusunda Azerbaycan Türkçesi özellikleri gösteren ağızlarda da mevcut olan özelliklerin dışında öyleleri vardır ki tarihî ve kültürel olarak BTA'yı bu ağızların oluşturduğu sahanın dışına taşıarak diğer Oğuz-Türkmen topluluklarına bağlar.

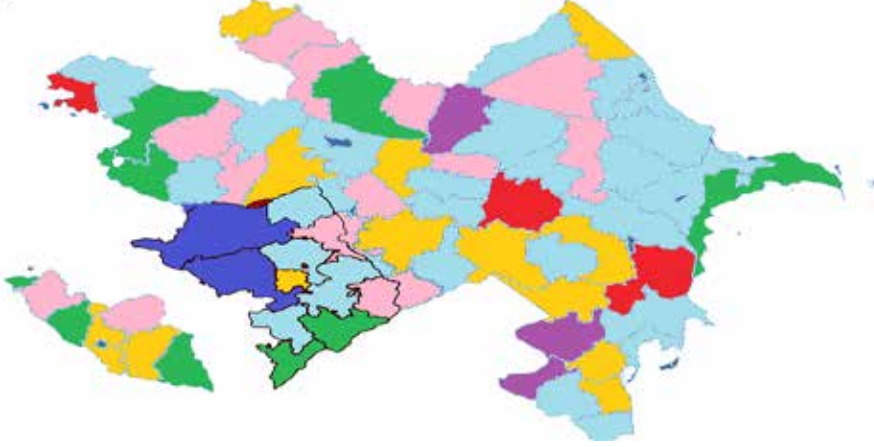
BTA'nın -fonetik ve morfolojik özelliklerin yanı sıra- bilhassa leksikolojik açıdan en yakın olduğu ağız, Irak Türkmen ağızlarıdır.¹² Bu durumun, BTA'nın söz varlığı üzerine yapılan çalışmalarda defaatle altı çizildiği için burada tekrarına lüzum yoktur. BTA'ya Irak Türkmen ağızlarından sonra en yakın ikinci ağız bölgesini bulabilmek için ise tabiatıyla Azerbaycan sahasına müracaat edilmiştir. Bu müracaat öncelikle leksikal olarak ve Azerbaycan

12 Konu ile ilgili şu çalışmalara bakılabilir: Sökmen, İsmail (2008) "Bismil'de Kerkük Ağzının Varlığı", *Kardaşlık Kültür Sanat Edebiyat ve Folklor Dergisi*, Temmuz-Eylül, S 39, s. 19-26; (2017), "Derleme Sözlüğü ve Bismil Türkmen Ağzı Söz Varlığına Katkılat/Additions to the Dialects' Dictionary and Vocabulary of Bismil Turkmen Dialect", *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Tahsin Aktaş Armağanı) Volume 12/5 Winter 2017, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11266>, p.461-484.

standart diline değil ağızlarına yapılmıştır. Karşılaştırma neticesinde¹³ tespit edilen ortak söz varlığının bir kısmının Anadolu sahasında bulunmadığı (*Derleme Sözlüğü* itibarıyla) görülmüştür. Dolayısıyla bunlar BTA'nın leksikal olarak en çok hangi Azerbaycan ağızı yahut ağızları ile birleştiğini daha sağlıklı olarak ortaya koyacak bir nitelik taşımaktadır.¹⁴ Bu verilerden yola çıkıl-

- 13 Bu karşılaştırmada Azerbaycan ağızlarının söz varlığı için *Azərbaycan Dilinin Dialektoloji Lüğəti* (2007) ve *Nahçıvan Ağızları Söz Varlığı* (2010) adlı kaynaklara müracaat edilmiştir.
- 14 **ayranaşı** (Ağbaba, Masallı, Zəngibasar) cacık türü bir yemek. “dovğa” “yoğurtlu aş; piriñç, ayran veya yoğurt, yeşillik ve nohut karışımı çorba. (Akdoğan 1999: 222)” *Yaxşı ayrınaşımız var, qonağ ol* (Masallı) ~ ayrınaşı (Lerik) (ADDL: 31); **bağdanus** (Gəncə) maydanoz. (ADDL: 35); **başılıx** (Ağdam, Şuşa, Tərtər; bacılıb, BTA) üvey kız kardeş. (ADDL: 36) “Bu sözcük *Derleme Sözlüğü*’nde ‘kardeş gibi sevilen’ anlamında tanıklanmıştır. (DS II: 458) Fakat burada farklı bir anlam söz konusudur.”; **beşdaş** (Ağdam, Bakı, Bərdə, Kürdəmir, Şamaxı, Şuşa, Zəngilan) Beş taş ile oynanan bir çocuk oyunu. *Beşdaş oynemədən bormaqımuzun başı yara olub* (Bakı)/*Uşaqılar yabanda beşdaş oynılar*. (BTA) (ADDL: 47); **bəqqə** (Quba; başqa, BTA) süt sağmaq için kullanılan saxı şeklinde kap. (ADDL: 49) “BTA’da ‘bir kucak, büyük bir tutam’ anlamına gelen *bi başqa* şeklinde bir kelime grubu içerisinde kullanılan olan bu sözcük, yukarıda belirtilen anlamı ile artık kullanılmamaktadır.”; **bıldır bıldır** (Ağsu, Kürdəmir, Qazax, Mingəçevir, Tovuz) gözlerden sular seller gibi yaş gelmesi. *Anası öləndə qız gözlerindən bıldır-bıldır yaş tökirdi*. (Ağsu)/*Bıldır bıldır gözünən yaş töktü*. (BTA) (ADDL: 54); **camışqıran** (Borçalı, Qazax; gamışqıran, BTA) yazın ilk üç günü. (ADDL: 71); **cävcanəx** (Gədəbəy; cevce, BTA) çene. (ADDL: 74); **cıbrux** (çix-) (Ordubad) kakuk (- düşmek). (NA: 13) “Bu sözcük BTA’da ‘çapak’ anlamındadır.”; **çal-** (Cəbrayıl, Çənbərkək) vurma. *Ahmət oğlun yaman çaldı büyyənnəri*. (Çənbərkək)/*Üzey bi tene zille çalaram*. (BTA) (ADDL: 88); **çapış çal-** (Bərdə; çepik çal-, BTA) el çırpmaq, alkışlamak. (ADDL: 89); **çişin** (Şərur) az, narin yağış. (NA: 19) “BTA’da ‘su serpişirmək yahut hafif yağmur yağmaq’ anlamına gelen *çişkinlet-* fiilinin kökünde bu sözcüğün mevcut olduğunu görüyoruz.”; **difdix** (Qazax, Tovuz; tiftik, BTA) saç. *Durux difdiyi yolarım, çox danışdırma məni* (Qazax)/*Kızıyın tiftiği uzuyup*. (BTA) (ADDL: 133) “*Derleme Sözlüğü*’nde bu sözcük ‘Kara keçinin kılları arasında bulunan yumuşak yün’ anlamında tanıklanmıştır. (DS X: 3928)”; **dilbaz** (Salyan) konuşkan. (ADDL: 134); **dimdix-lä-** (Nahç.; dimdikle-, BTA) yemeğini isteksiz, iştahsız yemek. *Onun yeməyi yoxdu, yalannan dimdix liyir*/Birez dimdikledi, kahtı sıfradan. (NA: 25); **ättix** (Zəngibasar) ağır tərpanən, iş bacarmayan. Onnan heş zad gözdemə, ätti:n biridi. (ADDL: 166); **ättäbala** (Kürdəmir) çılpaq, lüt. Bi ättäbala uşaxlara lälbäydä çay ver. (ADDL: 166); **äzzälä-** (İmişli) tapdalamaq, äzişdirmek. *Aldı äyägünmältünä munu äzzälädi*. (ADDL: 168); **fähäm** (Meğri) yaddaş, hafizə, ağıl. -Çubanda ulan fähäm heş kimdə ulmaz. (ADDL: 170) (fähim, Tovuz); **fähimli** (Qusar) hafizəli. (ADDL: 170); **fähimsiz** (Gədəbəy) yaddaşsız, hafizəsiz. *Bunun kimi män fähimsüz adam gürməmişəm*. (Quba) (fähəmsüz, Quba) (ADDL: 170); **gelmacı** (Qax) gəlinbaci. Gelmacı, ay gəlmacı, qorığa düşüb, dirriği yiyəcəxdi. (ADDL: 175) (DS VI: 1978, gəlinbaci şeklinde bir kısım yerlerde yaşıyor yine DGA ağırlıklı fakat bu fonetik biçimiyle yok.); **girgi** (Kürdəmir) sancı. **girgi tut-** sancı tutmak, sancılanmak. *Axşamnan qarunnan girgi tutub*. (ADDL: 183); **güm** (Salyan) Büyük mis sehəng (bakır güğüm), toprak su kabı. (NA: 34); **havıldä-** (Şərur) hürmek. (ADDL: 195); **heçbetär** (Salyan) nəsəl, äcadad. Sänin lap heçbetärüä nəhlät. (ADDL: 196); **hellän** (Çənbərkək) hündür yerdän diyirilänän daş. -Çiñıldan hellän galdı, Şəmsädin beş qoynun öldürdü. (ADDL: 197); **häl** (Bakı, Salyan) xub, tamam. Ät häl bişib. (Salyan); **hır düş-** (Bakı, Salyan) äldän düşmək, yorulmaq. (ADDL: 205); **hüle** (Salyan) kiçik arx. Hür ärgänän arasında hülä çäkillär. (ADDL: 212); **xama** (Xaçmaz) qoca. (ADDL: 214); **xapaxap** (Zəngibasar) qəflätän, gözlänilmədən. Xapaxap çasdı üsdümä, elä qorxudm ki. (ADDL: 215) män heş bilmirdim o gəlib, xapa-xap qapı açıldı, girdi içəri. (NA: 39); **xınto** (Bərdə) ağılsız, axmaq. (ADDL: 222); **xirtix** (Şərur) küçük dişli eğe. “Bizzärdä böyük yeyäyä qavara, xırda yeyäyä xirtix deyärix.” (NA: 41); **işgänä** (Ordubad) – bozbaş və ya qovurma suyu. – İşgänä çox läzzätidiydi. (ADDL: 238) (Nah. b.ş.) (NA: 44); **kancal** (Xaçmaz) alçaq, hündür olmayan. kancal qal-: boy atmamaq, inkişaf etməmək. – Nädäsä ağac kancal qalıb. (ADDL: 242); **käpir** (Nahç.) tez ovulan (eriyen) taş (kuyuda). “Käpir daşın üstünän gedändä täpirir.” (NA: 46); **qallax** (Babək) lağ, dedikodu etmək. “Kätädä çox küçädä durup danışannara qallax eliyärlär.” (NA: 50); **qancal-** (Ağbaba, Çənbərkək, Karvansaray, Tovuz, Zəngilan) arıqlayıb taqətdän düşmək. – İnak qancalıb öltürdü, nänäm ona baxdı, quñlu elädi, idni maral kimin olub. (Ağbaba) (ADDL: 276); **qındırğa** (Salyan) – çox arıq. – Qındırğa qoynunun nä äti olacağ. (ADDL: 298) (DS VIII, 2808); **qırtmıx** (Cəbrayıl) -odun qırtıtsı-. Ojağı äzäl qırtmıxnan yandırırax. (ADDL: 303) **qırtmıxla-** (Nahç.) torlanmaq, üzərinin ağ gibi şekillenmesi (kavunun üzərinə tor gəlməsi). “Qavun qırtmıxları, sora yetişir, sora pisdän düşür.” (NA: 53); **qoçüx** (Basarkeçür) – evin üstündä tirlər arasına üftüqi qoyulan ağaclar. – Karanın qoçüyünün biri qırılıf. (ADDL: 306); **qırqa** (Qazax) ädabaz, lovğa. – Namaz yaman qırqa adamdı. (ADDL: 316); **qut** (Cəbrayıl, Qazax, Karakilsä, Meğri) – qüvvät, güc. – Bir tikä äppax ye, üräyinä qut olsun. (Qazax) (ADDL: 318); **quvax** (Nah. b.ş.) kepek, başta meydana gələn kabuklar. “Şaşdırıvı tez-tez yu, başında quvax var.” (NA: 55); **quzuçu** (Qazax, Tovuz, Yevlax) kuzu çobanı. – Qulu bizdä quzuçudu. (ADDL: 319); **qürällän-** (Zəngibasar) güvännmək – Sän kimä belä qürällänirsän? (ADDL: 319); **lağ älä-** (Nah. b.ş.) alay etmək, dalğa gəçmək. “Biz lağ äliyiz.” (NA: 56); **lapbadan** (Cəlilabad) – birdän, qəfilän. (ADDL: 323) – Səlim lapdan mäni qorxızdı. (Salyan) lapdan (Bakı, Biläsuvar, Cəlilabad, Kürdəmir, Salyan, Şamaxı, Şamkir, Yardımlı) 323 lapdan (Salyan, Bakı) luppadan (Zərdab) (ADDL: 339); **lengär** (Axalsıx) – mis sini. – Xängäli längärä tök. 2. nəlbäki. (ADDL: 326) (längär, Qax) längäri (Balakän, Qubadlı, Zaqatala, Zəngäzur) (ADDL: 330); **läpıx** (Gədəbəy, Gəncə, Hamamlı) yastı və dəyirmi daş. Çaydan bir ättäx läpıx gätimişəm, gəlin läpiyatma oynuyax (Gəncə) (ADDL: 331) läpiy-löpüy II (Nahç., Babək, Culfa) Uşaxlar läpiy daşınan oynuyullar.” (NA: 57) (DS IX: 3073; İrişli/Bayburt,

diğında BTA'nın en çok Qazax, Kürdemir, Salyan, Nahçıvan ve Bakü ağızları ile birleştiği görülmüştür. Bu ortaklık, yoğunluklarına göre harita üzerinde şu şekilde gösterilebilir:

1. Harita: [1. derece yoğunluk (kırmızı renk): Qazax, Kürdemir, Salyan; 2. derece yoğunluk (yeşil renk): Sederek, Nahçıvan, Ordubad, Zengilan, Cebrayıl, Bakü, Tovuz, Gedebev, Şeki; 3. derece yoğunluk (turuncu renk): Şerur, Şahbuz, Füzuli, Ağdam, Berde, Göyçay, Şamaxı, Quba, Oğuz, Mingeçevir, Gence, Şemkir, Zaqatala, Qax; 4. derece yoğunluk (pembe renk): Şahbuz, Şerur (Nahçıvan); Beylegan, Füzuli, Ağdam, Berde, Şemkir, Gence; Zaqatala, Qax, Oğuz, Göyçay, Quba, Şamaxı; 5. derece yoğunluk (mor renk): Celilabad, Yardımlı, Qebele; 6. derece yoğunluk (koyu mavi renk): Kelbecer, Laçın]¹⁵

Sarıkamış-Selim/Kars); **lıqqalan-** (Salyan) – bulanmaq, lillänmək. – Kürtin suyu lıqqalanıb. (ADDL: 333); **lopa IV** (Kürdämür) – hissä, topa, parça. – Bir lopa qar gäti. (ADDL: 337); **lopala-** (Şuşa) topa yığmaq. (ota aiddir) – ähmäd otu lopaladı. (ADDL: 337); **lopa-lopa** (Göyçay) iri-iri. Qar lopa-lopa yağır, onnan da hava açılır. (ADDL: 337); **öğä** (Därbänd) ävvälcä. – Ögä sän de, sora män diyädäm. (ADDL: 386); **öpkä-öpğä** (Ordubad) akciğer. uşaxlar bir dänä öpgä kabab elädilär. (NA: 67); **päläs** (Zaqalata) – äyriburun – Muxdar ämi päläşdi. (ADDL: 398); **pärtim-pärtim**. **pärtim pärtim doğra-** (Qazax) iri-iri doğramak. äti pärtim-pärtim doğrayıbsan. (ADDL: 400); pirtim-pirtim: pirtim pirtim ol- (Mingeçevir) didik-didik olmaq. (Gäncä, pirtix pirtix: pirtix pirtix olmax) Aldığım şal pirtix-pirtix oldu. (Gäncä) 403 pürtim pürtim : pürtim-pürtim get- (Qafan) (ADDL: 410); **sellix** (Zaqatala) selin ämälä gätirdiyi sucuq, bataqlıq. – äli selliyä batmışdı. (ADDL: 423); **selov** (Ordubad) sel gelen yer, dere. “Bizim çaydä seldän sora çoxlı selov ämälä gälib.” (NA: 72); **soysur** (Gädäbäy) – soyuqanlı. Saf soysur adammış İräsil, qılıxnan-zadnan yoxdu işi, (ADDL: 445); **sudur** (Gädäbäy) 2. irin, çirk (Ağcabädi, Gädäbäy) Tişimin divi sudur eliyif (Ağcabädi) (ADDL: 446); **şaqqa** (Ağdam, Quba, Mingeçevir, Şamaxı, Şeki, Tovuz) 2. hissä, täräf (Şäki) – Kändin uxarı şaqqasında öy azdı. (ADDL: 455); **şälläx** (Gädäbäy) uşağı dalına şällälämäk üçün ip, parça. – Uşağı şälläx-nän bağlär bizdär. (ADDL: 461); **şällä-** (Şäki) – lobyanın sarmasıma üçün onun dibinä uzun çubuq basdırmaq. – Şäl dä yoxdu ki, lovyäni şälliyäsän. (ADDL: 461); **tabağca** (Masallı) – içärisindä känd doğramaq üçün ağaçdan hazırlanan xüsusi çanaq; **tapan** (Äli Bayramlı, Füzuli, Kürdämür) – qamışdan hörülmüş çäpəri möhkäm saxlamaq üçün vurulan dayaq. – Çäpärin tapanını elä bärkit ki, so:radan tärpänmäsin (Äli Bayramlı) (ADDL: 480); **teter** (Balakän) – xarab olmuş, yararsız yun. (ADDL: 486); **toxac** (Ordubad) yun çubuğu. (ADDL: 500); **toqqac** (Cäbrayıl, Zängilan) – paltar yumaq üçün taxdadan düzäldilmiş alät. – Keçmişdä sabun olmadıgınaö:rä paltarı toqqacnan yuyurdular (Cäbrayıl). (ADDL: 501); **tolazda-** (Ağdam, Bäräd, Şuşa) – tullamaq, atmaq. – Götü tolazda getsin oyaNA: kimä lazımdı bullar. (Bäräd) (ADDL: 501); **turşax** (Nahç.) turş, ekşi, mayhoş. “Bir qara tut var turşax olur.” (NA: 85); **yarı-** (Nahç.) yararlanmaq, memnun olmak, arzusuna erişmek, doymak. “yarımadıx istisinä, kor oldux tüstüsünä” (Atasözü) (NA: 91); **zağnabit** (Meğri) zây (ADDL: 554); **zıxma-zoxma** (Gädäbäy, Tovuz) yumruq, dürtmä. – Sağa bir zıxma vurram, bir il özüğä: İmäsşäj (Tovuz) (ADDL: 558); **zıxmala-** (Gädäbäy) yumruqla vurmaq. Elä zıxmaldım, heç mäni vurmağa älä açä bildi ki? (ADDL: 559) ~ zoxmala- (Zängibasar) (ADDL: 564); **zırbıx** (Böyük Karakilsä) – palçıq. (ADDL: 560); **zort** (Gädäbäy) qaba, kobud (adam). – Zort adamı dindirmäsän hamısınnan yaxşıdı. (ADDL: 565)

15 Bu haritanın oluşturulması için gereken ve Azerbaycan siyasi bölümlenmesini gösteren dilsiz harita, <http://www.stat>.

Bu noktada şu hususa da temas etmek gerekir. BTA ile Azerbaycan ve Nahçıvan ağızları söz varlığı bakımından karşılaştırıldığında ortaya çıkan ortak söz varlığı kendi içerisinde bazı bölümlenmeler göstermiştir. Söz gelimi bu söz varlığının bir kısmı Anadolu ağızlarında da yaygın olarak geçen sözcüklerdir. Bunlar bütün Anadolu ve Azerbaycan sahasına yayıldıkları için ayırt edici bir tarafları yoktur. Bir kısım söz varlığı ise *Derleme Sözlüğü*'nde tanıklanmış olsalar dahi Anadolu sahasında ancak birkaç yerde görülmektedir.¹⁶ Bu sözcüklerin Anadolu sahasında görüldüğü yerlerin öncelikle Kars-Iğdır daha sonra kuzeyde Bayburt-Artvin güneyde Van-Muş-Bitlis yörelerinde toplanması BTA konuşurlarının bu yörelerdeki Azerbaycan kökenli Oğuz-Türkmen toplulukları ile olan organik bağlarını gösterir. Dikkat edilirse bu saha esasen

gov.az/map/ adresinden alınmıştır.

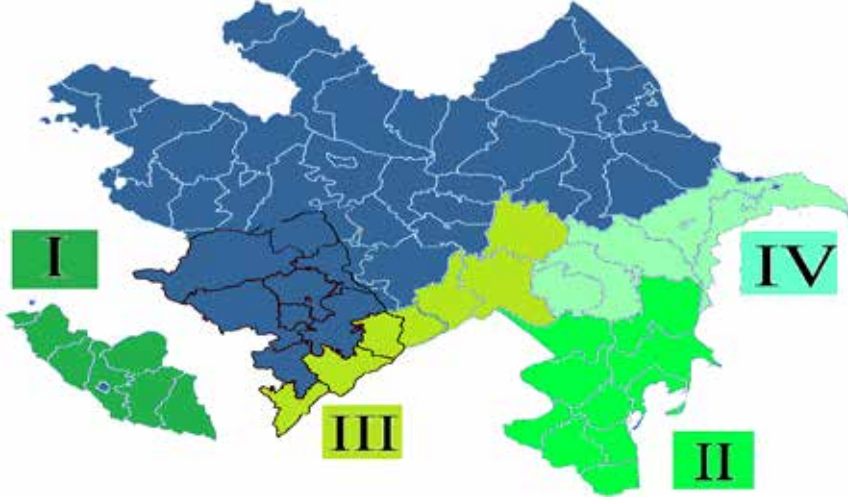
- 16 **acica** (Çeşmâbasar; 'ecce, BTA) bahar aylarında su kenarlarında kendiliğinden yetişen yenilebilir bir bitki. (DS I: 45; acica, acice, acuce; Kesirik/Elazığ, Diyarbakır, Kadınhanı/Konya; NA: 5); **afat** (Şâki) fena (kişi), yaramaz (çocuk) *Mâ:m oğlum çox afatı / O uşah çoğ afat idi.* (BTA) (ADDL: 13; DS I: 115, Çukurova); **aylıxçı** (Şâki) aylık maaş usulü çalışan kims. (ADDL: 31; DS I: 425, Taşburun-Iğdır-Kars); **berreday** (Karvansaray) tembel, işe yaramaz. (ADDL: 52; DS II: 636, berredayı, Taşburun/Iğdır); **börük** (Borçalı) külâh. (ADDL: 64; DS II: 770, Diyarbakır) "Sözcüğün BTA'daki kullanımında daha dar bir anlam ifade ettiği, Azerbaycan ağızlarındaki anlamı için verilen "qoca qadınların kâlağayının altından başlarına koyduqları bázâksiz araçqın." tanımından anlaşılmalıdır."; **çiçoğa II** (Culfa, Gâncâ, Şâru) süs eşyası, süslü şeyler. *Çiçoğanı dövlâti boynuna asardı.* (Şâru) / *Özözne çiçoğa alıp.* (BTA) (ADDL: 75; DS III: 900, Diyarbakır, Ağın-Keban/Elazığ); **cüng** (Bilâsuvar, Masallı) köşe. *Püzün cüngündâ nâ oturmusan?* (Masallı) / *Bi cünkte oturup gelen geçene tamaşa edi.* (BTA) (ADDL: 83; DS III: 1007, Yazarcık/Maraş); **çepix** (Câbrayıl, Goranboy, Qazax; çepik, BTA) çevik, hızlı hareket eden. *Lâtif çox çäpiyh adamdı.* (Goranboy) / Çoh çepik bi arvat idi. (ADDL: 96; DS III: 1143, Kızılçakçak, Arpaçay/Kars, Polatlı/Ankara); **âkâ-bükâ** (Babâk, Çânbarâk; âkâpükâ, Qazax) bilge, tecrübeli, yaşını almış. *Çigğılı olmağına baxma âkâ bükâ arvad kimi danışır.* (Çânbarâk) / *âkâpükâ arvassaj, ayıf döymü, niyâ danışersaj elâ sözü?* (Qazax) / *O zaman dehe ekebuke arvad olmuş idi.* (BTA) (ADDL: 156; NA: 29; DS V: 1692; Gümüşhane, Cenciğe/Erzincan) (Örneklerden bu sözcüğün daha çok kadınlar için kullanıldığı anlaşılmalıdır.); **epbex** (Şâki) (âpbâx; Ağdam, Bolnisi, Çânbarâk, Gädâbü, Goranboy, Qarakilsâ, Mingâçevir, Şâki, Tovuz, Yevlax; appeq, Dârbând; äppâk, Ağdas, Göyçay, Kürdâmir; äppây, Culfa, Naxçıvan; eppek, BTA) ekmek. (ADDL: 151,163; DS V: 1762; epbeyh İrişli/Bayburt, Sarıkamış, Selim, Saraçlılar/Iğdır-Kars; eppey, Bulank/Muş); **dala-** (Nah. b.ş.) ısırmaq. (NA: 21; DS IV: 1337, Nizip/Gaziantep); **daraba** (Ordubad) tahıl konulan yer. (ADDL: 116; NA: 22; DS IV: 1365, Homa-Çivril/Denizli); **habı** (Qax) (habı, Dârbând; habu, Dârbând, Tabasaran) "aha bu" anlamında bir işaret zamiri. (ADDL: 192; habu, DS VII: 2247, Trabzon ilçe ve köyleri, Rize); **hablä** (İmişli; häblä, İmişli, Qax, Şâki, Salyan; hebelä, Kürdemir, Salyan; abele, BTA) aha böyle. (ADDL: 192, 196; abela, DS I: 17, Çayağzi, Şavşat, Artvin); **hampa** (Füzuli) zengin, varlıklı. (DS VII: 2268, Ardanuç, Şavşat ve köyleri/Artvin); **hülhülü** (Qazax; hülhüllü, BTA) ilkesiz, prensipsiz. (ADDL: 212; DS VII: 2449, Urfa, "kuruntulu"); **xârifle-** (Bakı; hırfla-, BTA) düşünmeden rastgele ve zamansız konuşmak. (ADDL: 220; DS VII: 2370, Diyarbakır); **kirşân** (Zaqatala; änniy-kirşân, Şahbuz; kirşân, Nah. b.ş.; kirşân, BTA) allık, pudra türünden bir çeşit makyaj malzemesi. (ADDL: 256, NA: 30, 48; DS VIII: 2881, kirşân, Cebel-Eğridir/Isparta, Arpaçay/Çıldır, Koyundere, Ahıska/Kars, Erzurum, Erciş/Van, Diyarbakır, Kerkük, kirşân; Bayburt/Gümüşhane) (Azerbaycan ağızlarında bu sözcük "kükürt ve yağın karıştırılmasından elde edilen bir merhem" anlamındadır. BTA ve *Derleme Sözlüğü*'ndeki "üstübeç, allık, pudra" anlamı ile bu anlam arasındaki semantik bağ maddenin içeriğindeki kükürt sebebiyle olup aradaki farkın söz konusu maddenin kullanım amacından kaynaklandığı anlaşılmalıdır.); **közer** (Zângilan; qozar, Qazax) harman altı. (ADDL: 263, 311; DS VIII: 2985, Erciş/Van, Ahlat/Bitlis); **küt** (Âli Bayramlı, Gädâbü, Tovuz) *Ojax yaxşı yanmadı, çörâx lârın çoşu küt oldu.* (Tovuz). / *Uşahlar kütten karınlarını doydurdular.* (BTA) tandırın duvarından ateşe düşen ekmek parçaları. (ADDL: 270; DS VIII: 3053, Iğdır/Kars, Erciş/Van, Çepni-Gemerek/Sivas, Pınarbaşı/Kayseri, Kerkük; küd: Gürin/Sivas, kütkerçi: Doğubeyazıt/Ağrı); **qudda** (Kürdâmir; kudde, BTA) bilgiçlik taslayan. (DS VIII: 2990, Diyarbakır, Kerkük); **qudda qudda damış-** (Kürdâmir, Şamaxı; quddâ, Oğuz, Şamaxı) bilgiçlik taslayarak, kendini beğenmişçesine konuşmak. (ADDL: 312, 319); **mançı-** (Zângilan; mang ol-, BTA) sersemlemek, kendinden geçmek, bilinci zayıflamak. (ADDL: 344; DS IX: 3122; mang ol-, Mardin; mank ol-, Sofular-Eğridir/Isparta, Çal/Denizli, Erkinis-Yusufuli/Artvin, Erciş/Van, Şekeroba/Mardin, Kadırlı/Adana); **manşır** (Ağbaba, Başkeçid, Borçalı, Câbrayıl, Hamamlı, Qazax, Sabirabad, Tovuz; manşur, BTA) mâşhur (ADDL: 345; DS IX: 3165; menşur, Kandıra/Kocaeli, Erciş/Van, Antakya/Hatay, Tekir-Silifke/İçel; manşır, İrişli/Bayburt, Sarıkamış, Selim/Kars); **mayma--maymala-** (Çânbarâk; maymah yeri-, BTA) aksamak, çarpık yürüme. (ADDL: 347; DS IX: 3141; Bağlıca-Ardanuç/Artvin; maynak, Bolu, İnebolu/Kastamonu); **pâpâ** (Bakı, Xaçmaz) çocuk dilinde ekmek, çörek. (ADDL: 399; DS IX, 3426, Yavuz-Şavşat/Artvin, Erciş/Van, Ağın/Elazığ, Urfa); **şorratan-şortan** (Nahç.; şoratan, BTA) su tahliye borusu. *Bi damın şorratanı yoxdu. / Yağmır heppi şoratanan ahı gëtti.* (BTA) (ADDL: 472; NA: 78; DS X: 3791, Ahlat/Bitlis, Erciş/Van, Muş)

Dede Korkut coğrafyasıdır. Bu durum BTA konuşurlarının destanın oluşumunda adı geçen yörelerdeki topluluklar ile birlikte rol oynadığı ve yazıya geçirilme tarihi olan 16. yüzyıldan önce de bu coğrafyada beraber olduklarını gösteren bir diğer gösterge olarak dikkate şayandır.

Söz varlığı transferi, bir başka deyişle sözcük alışverişi fonetik, özellikle de morfolojik ve sentaktik transferlere göre daha hızlı gelişir ve coğrafi yakınlık baş müessir olmak üzere artar yahut azalır. Bu sebepten ötürü, BTA'nın bağlandığı sahaların tam olarak doğru tespiti bakımından leksikal ölçüt “yeterince” güvenilir değildir. Bu araştırmanın mutlaka dilin yukarıda sayılan diğer çalışma başlıklarına göre de yapılması gerekir. Bu bağlamda, *Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Atlası*'ndaki 128 fonetik, morfolojik, sentaktik ve leksikolojik kriterden BTA'da da bulunanlar ve ayırt edici olanlar ele alındığında¹⁷ (16) BTA'nın Azerbaycan ağızları içerisinde en çok -Ezizov'un tasnifine göre (bk.

17 1. Harita: İlk hecede /y/ sesi arkasında /a/, /e/ sesine karşılık /ä/ tarafında.; 2. Harita: İlk hecede /o/ sesi karşılık /a/ tarafında.; 4. Harita: İlk hecede /e/ sesi karşılık /ä/ tarafında.; 5. Harita: İlk hecede /ä/ sesi karşılık /ö/ tarafında.; 6. Harita: İlk hecede /ä/ ve /ö/ karşılık /e/ sesi tarafında.; 7. Harita: *dé-, ye-, gëy-* sözcüklerinde/e/ sesi tarafında.; 8. Harita: İkinci hecede /u/ sesine karşılık /ı/ tarafında.; 9. Harita: İlk hecede /i/ sesine karşılık /ı/ tarafında.; 10. Harita: *siz* sözcüğünde /ü/ sesine karşılık /i/ tarafında.; 11. Harita: İlk hecede /u/ sesine karşılık /ı/ tarafında.; 12. Harita: İlk hecede /o/ sesine karşılık /u/ tarafında.; 13. Harita: İlk hecede /o/ sesine karşılık /a/ tarafında.; 14. Harita: İlk hecede /u/ sesine karşılık /o/ tarafında.; 15. Harita: İlk hecede /ü/ sesine karşılık /ö/ tarafında.; 16. Harita: Ön seste /p/ sesine karşılık /b/ tarafında.; 17. Harita: Ön seste /t/ ve /ç/ sesine karşılık /d/ tarafında.; 18. Harita: Ön seste /g/ sesine karşılık /ğ/ tarafında.; 19. Harita: Ön seste /ç/ sesine karşılık /k/ tarafında.; 20. Harita: Ön seste /c/ sesine karşılık /ğ/ tarafında.; 21. Harita: Ön seste /k/ sesine karşılık /g/ tarafında.; 22. Harita: İç seste /g/ sesine karşılık /ğ/ tarafında.; 23. Harita: İç seste /v/ sesine karşılık /b/ tarafında.; 24. Harita: İç seste /y/ sesine karşılık /g/ tarafında.; 25. Harita: İç seste yahut tek hecelik sözcüklerin sonunda /j/ sesine karşılık /c/ tarafında.; 26. Harita: Son seste /ç/ ve /ş/ sesine karşılık /c/ tarafında.; 27. Harita: Çok heceli sözcüklerin sonunda /p/ ve /f/ sesine karşılık /b/ tarafında.; 28. Harita: Son seste /k/, /x/ ve /y/ seslerine karşılık /g/ tarafında.; 29. Harita: (Edebî dilde de yok iken) Ön seste /y/ düşmesi tarafında.; 30. Harita: (Edebî dilde var iken) Ön seste /y/ düşmesi tarafında.; 31. Harita: Ön seste /h/ türemesi tarafında.; 32. Harita: Son seste /r/'nin korunması tarafında.; 33. Harita: İlk hecede /ov, ö, o, oy, ay, oğ/ ünsüz çiftleri karşısında /av/ tarafında.; 34. Harita: Son seste /öv, ov, öy, öö,ey/ ünsüz çiftleri karşısında /ev/ tarafında.; 44.-45. Harita: Geniş /a, ä/ yahut dar /ı, ı, u, ü/ ile biten sözcüklerde yüklem hâli eki dört şekilli -y/ı-yU/ tarafında.; 47. Harita: Tamlamalarda çokluk 1. şahıs zamirinin iyelik eki alısında *bizin, bizi* şekilleri karşısında “bizim” tarafında.; 50. Harita: Duyulan geçmiş zamanın teklik 1. şahsında gelen eklerde tek şekilli -em, dört şekilli -Im/-Um karşısında iki şekilli -Am tarafında.; 51. Harita: Çokluk 2. şahıs bildirime ekinde dört şekilli -sIz/-sUz/ tarafında.; 55. Harita: Teklik 1. ve 2. şahıs zamirlerinin yönelme hâli çekiminde *miye-mie, siye-sie* tarafında.; 56. Harita: Teklik 1. ve 2. şahıs zamirlerinin yüklem hâli çekiminde *mäni, säni* tarafında.; 57. Harita: “bu” işaret zamirinin ilgi hâli çekiminde *mun* tarafında.; 58. Harita: “bu” işaret zamirinin yönelme hâli çekiminde *mna* tarafında.; 59. Harita: “bu” işaret zamirinin yüklem hâli çekiminde *minı* tarafında.; 60. Harita: Mastar ekinde tek şekilli -max ve -maxIx/ tarafında.; 61. Harita: Çokluk 1. şahıs emir ekinde -AğIn--AğUn/ tarafında.; 62. Harita: Teklik 2. şahıs emir ekinde ekviz biçim tarafında.; 63. Harita: Çokluk 2. şahıs emir ekinde -In/-Un/ tarafında.; 64. Harita: Duyulan geçmiş zamanın teklik 3. şahıs çekiminde -Ib/-Ub ve -Ip/-Up/ tarafında.; 65. Harita: Şimdiki zaman ekinde -I/-U/ tarafında.; 67. Harita: Geniş zamanın olumsuzunda teklik ve çokluk 1. şahısta -mArAm, -mArIx/ tarafında.; 68. Harita: Geniş zamanın olumsuzunda teklik 2. şahısta -mArsAn/ tarafında.; 71. Harita: Zarf-fil ekinde -Ib/-Ub ve -Ip/-Up/ tarafında.; 73. Harita: “ki” bağlacında dört şekilli *kl/kU* tarafında.; 75. Harita: *xoşu gäl-* fiilinin çıkma yahut yönelme hâli eki istemesinde yönelme hâli tarafında.; 76. Harita: *söy-* fiilinin teklik 1. şahıs zamirinde yüklem yahut yönelme hâli eki istemesinde yüklem hâli eki tarafında.; 77. Harita: Asıl sayı sıfatlardan sonra gelen isim çokluk eki kabul edip etmemesinde çokluk eki almama tarafında.; 80. Harita: Babanın kız kardeşine verilen adda *bibi* tarafında.; 81. Harita: Damat anlamında kullanılan sözcüklerde *küreken* tarafında.; 85. Harita: Göçmen anlamında kullanılan sözcüklerde *köçeri* tarafında.; 86. Harita: Lakap anlamında kullanılan sözcüklerde *läğäb* tarafında.; 87. Harita: Dikiş dikerken paramağa takılan alet anlamında kullanılan sözcüklerde *üsgük* tarafında.; 88. Harita: Korkak anlamında kullanılan sözcüklerde *gorxag* tarafında.; 90. Harita: Kısa boylu anlamında kullanılan sözcüklerde *ködäk ve pota* tarafında.; 91. Harita: Cimri anlamında kullanılan sözcükte *nırgız* tarafında.; 92. Harita: Sohbet için toplanılan yere verilen adda *meclis* tarafında.; 100. Harita: Ceviz anlamında kullanılan sözcükte *goz* tarafında.; 111. Harita: Uyku anlamında kullanılan sözcüklerde *yuxu* tarafında.; 120. Harita: Ova anlamında *çöl* sözcüğünün kullanılması tarafında.; 121. Harita: *Gondara* sözcüğünün “genel olarak ayakkabı” anlamına gelmesi tarafında.

Ezizov 1999: 289)- Güney ağızları ile birleştiği görülmüştür. Nahçıvan, Lenkeran, Tebriz, Erdebil ve Urmiye'nin oluşturduğu Güney ağızları içerisinde de daha çok Nahçıvan grubu ile birleşen BTA'nın dilsel olarak yaklaştığı bölgeler yoğunluklarına göre şu şekilde tespit edilmiştir:

2. Harita: [I. bölge: Sederek, Şerur, Nahçıvan, Şahbuz, Babek, Culfa, Ordubad; II. bölge: Salyan, Bilesuvar, Neftçala, Celilabad, Masallı, Yardımlı, Lerik, Lenkeran, Astara; III. bölge: Zengilan, Cebrayıl, Füzuli, Beylegan, İmişli, Kürdemir; IV. bölge: Bakü, Abşeron, Hacıqabul, Sabirabad, Saatlı.]¹⁸

Haritada da görüldüğü gibi Nahçıvan ve Lenkeran grubundan başka azalan ölçülerde sırasıyla Zengilan-Cebrayıl-Füzuli-Beylegan-İmişli-Kürdemir hattı ile Kuzey-Doğu grubundan Bakü-Salyan ağızları ile birleşerek İran Azerbaycanı olarak adlandırılan bölgenin üstünde bir hat çizilmiş olmaktadır. Yukarıda bahsi edilen leksikal karşılaştırmada öne çıkanlar içerisinde Qazax hariç (Batı ağızlarına mensup Qazax ile olan leksikal yakınlık da coğrafi yakınlık münasebeti ile açıklanabilir.) diğerleri (Kürdemir, Salyan, Nahçıvan ve Bakü) ile olan yakınlık da bu son araştırma ile de teyit edilmiş olmaktadır. Bunlardan başka özellikle de BTA'nın en dikkat çekici özelliklerinden olan ve Anadolu sahasında da ya görülmeyen ya da nadir görülen birtakım özellikler ile de Irak sahasında Musul, Altunköprü, Telafer ile Azerbaycan sahasında da Nahçıvan, Kürdemir, Beylegan, Celilabad ile BTA arasındaki bağlar iyice belirginleşmiş olmaktadır:

* Teklik 1. ve 2. şahıs zamirlerinin yönelme hâli çekiminde görülen *miye*, *siye* şekilleri: Bakü (Hökmeli-Qobu-Güzdek), Muğan (*mäyä*, *säyä*), Kürdemir ve Beylegan (Azerbaycan sahası), Musul (Irak Türkmen sahası).

18 Bu haritanın oluşturulması için gereken ve Azerbaycan siyasi bölümlenmesini gösteren dilsiz harita, <http://www.stat.gov.az/map/> adresinden alınmıştır.

* Duyulan geçmiş zaman eki olarak -Ip/-Up'ün bütün şahıslarda (alıbam, alıpsan, alıp, alıbıx, alıpsız, alıplar) kullanılması: Altunköprü, Telafer (Irak Türkmen sahası), Celilabad, Böyük Qarakilse, Hamamlı (Azerbaycan sahası).

* Çokluk 1. şahıs eki ile çokluk 2. şahıs ekinin birleşmesinden oluşan -ağın/-äğın eki ile: Yukarı Karabağ rayonları (beldeleri), Kazak, Gence, Nahçıvan, Şamaxı, Quba, Mereze, Muğan (Azerbaycan sahası), Irak Türkmen ağızları.

* Çokluk 2. şahıs iyelik eki ve iyelik kökenli şahıs ekinin -(I)yIz/-(U)yUz şeklinde olması: Tuzluca (İğdır) Azerileri ağzı.

Sonuç

Bismil Türkmen topluluğu ve ağzının tarihsel olarak dört katmandan oluştuğu görülmektedir:

1. katman (1083-1212): Artuk Bey ile birlikte Azerbaycan'dan göç ederek gelen Döğer Boyu mensuplarından müteşekkil ve Sökmen zamanında ilk şubesi Hasankeyf'te teşekkül eden Sökmeniyye tabakasının Âmid Ovası ile Hasankeyf arasında Dicle boyu hattınca yerleşmeler yaptığı katmandır.

2. katman (1212-1336): Moğol İlhanlı Devleti'nin Diyâr-ı Bekr ve Diyâr-ı Rebia'ya hâkim olduğu devirde buraya yerleşen Moğol-Kara Tatar boylarından müteşekkil Oyrat ve Sutaylılar'ın bu yörede ilk yerleşimi yapan Türkmen topluluklarla kaynaştığı katmandır. Bismil Türkmen ağzında görülen Moğolca ve Doğu Türkçesi unsurları bu zaman diliminden kalmadır.

3. katman (1336-1402): Akkoyunlu ve Safevi devletlerinin esas unsuru ve gücünü oluşturarak Bayındır Boyu'na mensup Bekteş Obası'ndan bir grup önderliğinde Kargın, Bayat, Çepni, Avşar gibi Oğuz Boyu mensuplarının Şarkî Amid'e (Bismil) yerleştiği katmandır.

4. katman (1402-1518): Kara Yülük Osman Bey Diyarbekir'e hâkim olduktan sonra Musullu Oymağı'ndan Bekteş Obası'nın merkezde olduğu kalabalık bir grubun gelerek bu yöredeki Türkmen gücünü zirveye ulaştırdığı katmandır. Sayıca ve itibarca sahip olduğu bu üstünlüğe istinaden, kanaatimizce, Bismil Türkmen ağzının esasını bu boyun veya oymağın ağzı oluşturmuştur. Ayrıca, bugün Bismil Türkmen ağzını pek çok özelliği ile bağlandığı Azerbaycan ağızlarından ayıran en keskin nokta olan Arapça unsurları bu ağza taşıyan da, yaklaşık iki asır boyunca Irak-ı Arap'ta Arap topluluklarla bir arada bulunması nedeniyle, bu topluluktur.

Bismil Türkmenleri'ni oluşturan topluluğun nüvesi Âmid Ovası'na geldiği zaman burada Mervanî yönetimi ve Bekir Araplarının mevcudiyeti söz konusu idi. Bu topluluğun esas gövdesini oluşturan dördüncü katman topluluk ise iki asra yakın Abbasî idaresi altındaki Arap topluluklarla iç içe bulunmak

durumunda kalmıştı. Aynı topluluk, 1518'den itibaren ise nüfus ve itibarca giderek azalan ve kötüleşen koşullar altında İdris-i Bitlisî idaresinin tazyiki altında kalmış ve Kürt toplulukları ile aynı coğrafyayı paylaşmıştı. Bismil Türkmenleri'nin bugüne kadar dillerini ve kültürlerini korumalarını sağlayan refleks bir başka deyişle dilsel ve kültürel olarak sahip oldukları kapalı bir sosyal yapı ve korumacı tutumları, işte bu tarihî koşullar altında doğmuştur.

Kaynaklar

- AKDOĞAN, Yaşar (1999), *Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine Büyük Sözlük*, İstanbul, Beşir Yayinevi.
- AKIN, Bülent (2017) *Diyarbakır Yöresi Alevi Ocakları: Tarih, İnanç ve Gelenek*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Bilimi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- AKSÜT, Hamza (2004a), “Hacı Bektaş Veli'nin Sosyal Kökeni”, *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S 29, s. 209-224.
- _____ (2004b.), “Anadolu Aleviliğinin Oluşum Yerlerinden Birisi Olarak Diyarbakır Yöresi”, *T.C. Diyarbakır Valiliği I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri*, Ed.: Kenan Ziya Taş, Ahmet Kankal. Diyarbakır, s. 751-761.
- ALİYEVA, Metanet Azizgızı (2004), “Diyarbakır'da Millî Medeniyet Tarihimiz”, *T.C. Diyarbakır Valiliği I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri*, Ed.: Kenan Ziya Taş, Ahmet Kankal, Diyarbakır, s. 73-79.
- ARTUK, İbrahim (1988), *Artuk Beğ*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 36 s.
- AYKAN, Güven (2000), “Hacı Bektaş Kimdir, Soyu Nereye Dayanır”, *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S 15.
- BİLGİLİ, Ali Sinan (2002), “Azerbaycan Türkmenleri Tarihi”, *Türkler*, C 7, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.
- BRUINSEN, M. &BOESCHOTEN, H. (2003), *Evliya Çelebi Diyarbakır'da*, 1. Baskı, Çev. Tansel Güney, İstanbul, İletişim Yayınları.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1954), “Azerbaycan ve Anadolu Ağızlarında Moğolca Unsurlar”, *TDAY-Belleten*, 1-10.
- ERGİN, Muharrem (1971), *Azeri Türkçesi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- ERPOLAT, M. Salih (2004), “16. Yüzyılın Başlarında Diyarbakır Eyaleti'nde Viran Köyler Meselesi”, *T.C. Diyarbakır Valiliği I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri*, Ed.: Kenan Ziya Taş, Ahmet Kankal. Diyarbakır, s. 591-598.
- _____ (2016), “Osmanlı Arşiv Belgelerinden Türkmen-Alevî Varlığını Tespit Etmenin Zorlukları ve İmkânları (Diyarbakır Vilayeti Örneği XVI. Yüzyıl)”, *Alevilik Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, S 13, s. 111-130.
- EZİZOV, Elbrus (1999), *Azerbaycan Dilinin Tarihi Dialektologiyası*, Bakü, Bakü Üniversitesi Neşriyatı.
- GÜL, Muammer (2004), “İlhanlılar Döneminde Diyarbakır”, *T.C. Diyarbakır Valiliği I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri*, Ed.: Kenan Ziya Taş, Ahmet Kankal, Diyarbakır, s. 123-196.

- GULİYEV, Ebulfez Amanoğlu (2010), *Nahçıvan Ağızları Söz Varlığı*, Ankara, Kültür Ajans Yayınları, 96 s.
- GÜLSEVİN, Gürer&Selma (1993), *(Kâmûs-ı Türkî'ye Göre) Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanılışları I: Fiilden İsim Yapan Ekler*, Malatya.
- HALAÇOĞLU, Yusuf (2009), *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1454-1650)*, C 6, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- IRIMBEKKIZI, Cibek (2011), *Geçmişten Günümüze Kalmukların Dinî Tarihi ve Halk İnanışları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ISLAMOĞ, M. İ.; AĞAYEV, A. G.; BEHBUDOV, S.M.; AHMÄDOV, T.M.; MÄMMÄDOV, N. X.; TAĞIYEV, B.M.; XASIYEV, Z.Ä. (1990), *Azərbaycan Dilinin Dialektoloji Atlası*, Bakı, Elm.
- JOHANSON, Lars (2014), *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*, Çev.: Nurettin Demir, 2. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARAHAN, Leyla (1999), “Türkiye Türkçesi Ağızlarında η>y Değişmesi”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi. Dr. Himmet Biray Özel Sayısı*, s. 99-105.
- KORKMAZ, Zeynep (1994), *Bartın ve Yöresi Ağızları*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____ (2007), *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 2. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MELİKZADE, Tohid (2004), “Diyarbakır ve Azerbaycan Halkının Ortak Tarihleri: MÖ II- I. Bin Yıllarda Huri (Mitani), Urartu Proto Türk Devletleri ve XIV. Asırda Ak Koyunlu Türklerine Yeni Bir Bakış”, *T.C. Diyarbakır Valiliği I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri*, Ed.: Kenan Ziya Taş, Ahmet Kankal, Diyarbakır, s. 95-102.
- MERÇİL, Erdoğan (2010), “Şahne”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C 38, s. 292-293.
- NAYIR, Şeyhmus (2010), *Artukluların Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayatı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- OCAK, A. Yaşar (2014), *Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, İstanbul, Dergâh Yayınları.
- SEVİM, Ali. (1962a), “Artukluların Soyu ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri”, *TK Belleten*, XXVI/101, 1962 Ocak, s. 121-146.
- _____ (1962b), “Artukoğlu Sökmen'in Siyasi Faaliyetleri”, *TTK Belleten*, XXVI/103, 1962 Temmuz, s. 501-520.
- SÖKMEN, İsmail (2016), *Bismil Türkmen Ağzı*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SÜMER, Faruk (1953), “Döğerlere Dair”, *Türkiyat Mecmuası*, C X, s. 139-158.
- _____ (1976), *Safevî Devletin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, Tarih Dizisi: 2.
- _____ (1999), *Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları-Oğuzlar* (Türkmenler), 5. Baskı, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- ŞİRÄLİYEV, M. Ş.; ISLAMOĞ, M. İ.; AĞAYEV, A. Q.; BEHBUDOV, S. M.; AHMÄDOV, T. M.; MÄMMÄDOV, N. X.; TAĞIYEV, B. M.; XASIYEV, Z. Ä.; RAMAZANOV, K. T.; HÄSÄNOV, Q. M.; ÄLİYEV, Ä. İ. (2007), *Azərbaycan Dilinin Dialektoloji Lüğəti*, Bakı, Şərg-Qərb, 566 s.

TUNA, Osman Nedim (1972), “Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler I”, *Türkiyat Mecmuası*, C 17, s. 209-250.

_____ (1976), “Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler II”, *Türkiyat Mecmuası*, C 18, s. 281-314.

Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1993), C I-XII, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

WOODS, J. (1991), “Ak-Koyunlu Devletini Meydana Getiren Aşiretler”, Çev.: İlhan Erdem, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, VI, s. 243-265.

<http://www.stat.gov.az/map/>, 11/05/2017. s. 18.25.

Kısaltmalar:

ADDL : *Azərbaycan Dilinin Dialektoloji Lüğəti*

BTA : Bismil Türkmen ağzı

DS : *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*.

Nahç. : Nahçıvan

NA : *Nahçıvan Ağızları Söz Varlığı*

